

**XALQARO IQTISODIY INTEGRATSIYANING MOHIYATI,
SHAKLLARI VA OBYEKTIV ASOSLARI**

Sulaymanov Arslonbek Faxriddin O'g'li

Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali

Aniq va tabiiy fanlar fakultet talabasi

Abduqodirov Azizbek Shuxrat O'g'li

Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali

Aniq va tabiiy fanlar fakultet talabasi

Annotatsiya. Hozirgi vaqtda jahon iqtisodiyotida ikki tendensiya amal qilmoqda. Bir tomondan, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning rivojlanishi, xalqaro savdoning erkinlashuvi, kommunikatsiya va axborot zamonaviy tizimi, texnik jihatdan jahon andozalari va me'yorlarining yaratilishi natijasida jahon xo'jaligining yaxlitligi, uning globallasuvi kuchaymoqda. Ayniqsa, bu jarayon transmilliy korporatsiyalarning faoliyatlari orqali aniq namoyon bo'lmoqda. Boshqa tomondan, mintaqaviy darajada mamlakatlarning iqtisodiy jihatdan yaqinlashuvi va o'zaro aloqadorligi ro'y berib, jahon xo'jaligining nisbatan mustaqil markazlarini tashkil etish yo'nalishida rivojlanayotgan yirik mintaqaviy integratsion tuzilmalar shakllanmoqda. Ushbu maqolada xalqaro integratsiyaning mohiyati, maqsad va shakllari bayon etiladi.

Kalit so'zlar: Xalqaro iqtisodiy integratsiya, erkin savdo hududlari, bojxona ittifoqi, to'lov ittifoqi, umumiy bozor, iqtisodiy va valyuta ittifoqi.

KIRISH

Xalqaro iqtisodiy integratsiya iqtisodiyotlarning global darajada progressiv integratsiyalashuvini anglatadi. Bu davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni rag'batlantiradigan va osonlashtiradigan asoslar va kelishuvlarni o'rnatishni o'z ichiga oladi. Erkin savdo shartnomalari va iqtisodiy ittifoqlar kabi ushbu asoslar

savdodagi to'rsiqlarni kamaytirish, qoidalarni uyg'unlashtirish va yanada integratsiyalashgan global bozorni rivojlantirish uchun mo'ljallangan. Xalqaro iqtisodiy integratsiyani qurish, muzokaralar olib borish, kelishuvlar tuzish va ishtirokchi davlatlar o'rtasida turli kelishuvlarni amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Ushbu kelishuvlar transchegaraviy iqtisodiy faoliyat uchun qulay muhit yaratishga qaratilgan bo'lib, davlatlarga o'zlarining kuchli tomonlari va resurslaridan o'zaro manfaatlar uchun foydalanish imkonini beradi. Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning ob'yektiv asoslari u taqdim eta oladigan potentsial imtiyozlarga asoslangan. Bozorga kengroq kirish va keng miqyosdagi iqtisodlarni rag'batlantirish orqali integratsiya samaradorlik, mahsuldorlik va innovatsiyalarni oshirishga olib kelishi mumkin. Shuningdek, u ixtisoslashuv va resurslarni samarali taqsimlashni rag'batlantiradi, umumiy iqtisodiy o'sishga va turmush darajasini yaxshilashga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada xalqaro iqtisodiy integratsiyaning mohiyati, shakllari va obyektiv asoslari muhokama qilinadi. Uning asosiy tarkibiy omillari va qismlari tavsiflanadi. Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning mohiyati, shakllari va obyektiv asoslari tahlil qilindi. Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning mohiyati, shakllari va obyektiv asoslarini baholash bo'yicha yondashuvlar o'rganildi.

Tahlillar va natijalar. Xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonlarini tadqiq etish, unda vujudga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni hal etish va mazkur jarayonning eng samarali shakllarini ko'rsatib berishga intilish bu boradagi turli nazariyalarning paydo bo'lishi va rivojlanishiga olib keldi. Bunday nazariyalar qatorida neoliberalizm, korporatsionalizm, stmkturalizm, neokeynschilik, dirijistlik yo'nalishi kabilarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Erta neoliberalizm (1950-1960-yillar) vakillari V.Repke va M.Alle to'liq integratsiya deganda bir necha mamlakatlar miqyosida yagona bozor makonining tashkil etilishini tushunib, bu makonda erkin raqobat va bozorning stixiyali kuchlari amal qilib, davlat siyosati unga o'z ta'sirini o'tkaza olmaydi. Bu olimlarning fikricha, xalqaro iqtisodiy munosabatlar sohasiga davlatning aralashuvi inflyatsiya,

xalqaro savdo va to'lov nisbatlarining buzilishi kabi salbiy holatlarni keltirib chiqaradi. Biroq, davlat ishtirokidagi mintaqaviy davlatlararo ittifoqlarning shakllanishi asosidagi xalqaro iqtisodiy integratsiyaning rivojlanishi erta neoliberal fikrining asossiz ekanligini ko'rsatdi. Shunga ko'ra, keyingi neoliberalizm vakili B.Balass iqtisodiy integratsiya davlatning iqtisodiy hayotdagi ishtirokining faollashuviga olib kelishini tadqiq etdi.

Korporatsionalizm (namoyandalari S.Rolf, YU.Rostou) XX asrning 60-yillarida paydo bo'lib, bozor mexanizmi va davlat tomonidan tartibga solishga qarama-qarshi holda transmilliy korporatsiyalarning faoliyat ko'rsatishi xalqaro iqtisodiyotning integratsiyalashuvini, uning ratsional va muvozanatli rivojlanishini ta'minlashga qodirligi to'g'risidagi g'oyalarni ilgari surdi.

Strukturalizm (asosiy vakili G. Myrdal) yo'nalishi tarafdorlari tovarlar, kapital va ishchi kuchi harakatining to'la liberallasuvi g'oyasiga qarshi chiqib, bozor mexanizmining erkin amal qilishi ishlab chiqarishning rivojlanishi va joylashuvida ma'lum nomutanosibliklarni, daromadlardagi tengsizlikning chuqurlashuvini keltirib chiqaradi, deb hisoblaydilar. Bu oqim vakillari iqtisodiy integratsiyaga integratsiyalashayotgan mamlakatlar iqtisodiyotidagi tarkibiy o'zgarishlarning chuqur jarayoni sifatida qarab, buning natijasida sifat jihatidan yangi integratsiyalashgan makon, nisbatan takomillashgan xo'jalik organizmi paydo bo'lishini ta'kidlaganlar.

Neokeynschilik (asosiy vakili R.Kuper) yo'nalishi xalqaro iqtisodiy hamkorlikning markaziy muammosini mamlakatlarning erkinligini maksimal darajada saqlab qolgan holda integratsiya jarayonlaridan olinadigan turli-tuman naflilikni ko'paytirishga asosiy e'tibor qaratgan. Neokeynschilar xalqaro integratsiyani rivojlantirishning mumkin bo'lgan ikkita variantini ilgari surdilar: birinchisi - iqtisodiy maqsad va siyosatni muvofiqlashtirgan holda milliy erkinlikni yo'qotish asosidagi integratsiya; ikkinchisi - milliy mustaqillikni imkon qadar saqlab qolish shartiga asoslangan integratsiya.

Bu variantlarning hech biri sof holda mavjud bo'lmasligini anglagan holda,

ular integratsiyalashuvchi tomonlarning ichki va tashqi siyosatlarini muvofiqlashtirish yo'li bilan bu variantlarni uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatganlar. Neokeynscha yo'nalishning yana bir ko'rinishi dirijizm (asosiy vakili Ya.Tinbergen) bo'lib, uning namoyandalari integratsiya jarayonlarida bozor mexanizmining hal qiluvchi rolini inkor etadilar. Ular xalqaro iqtisodiy tuzilmalarning tashkil etilishi va amal qilishi integratsiyalashayotgan mamlakatlar tomonidan umumiy iqtisodiy siyosatning ishlab chiqilishi, sotsial qonunchilik bo'yicha kelishuv, kredit siyosatining muvofiqlashtirilishi asosida amalga oshirilishi mumkin deb hisoblaydilar. Yuqoridagi turli-tuman nazariyalarning umumiy tavsifi shuni ko'rsatadiki, ularning har biri xalqaro iqtisodiy munosabatlarning ma'lum jihatlarini ochib berishga, bu boradagi muammolarni hal etish va yangi g'oyalarni rivojlantirishga qaratilgan. Mazkur nazariyalarning to'g'ri va ilmiy asoslangan tomonlaridan foydalangan holda xalqaro iqtisodiy munosabatlarni yanada takomillashtirishga intilish iqtisodiyot nazariyasi oldidagi muhim vazifalardan hisoblanadi. Xalqaro iqtisodiy integratsiya- bu turli mamlakatlar iqtisodiy aloqalarining barqarorlashib, chuqurlashib rivojlanishi, ular xo'jaliklarining chambarchas chatishib-chirmashib rivojlanish jarayonlaridir. Mikrodarajada bu jarayon hudud jihatdan yaqin joylashgan mamlakatlar alohida firmalarining o'zaro ta'siri orqali, ular o'rtasidagi turli-tuman iqtisodiy munosabatlarning shakllanishi, shu jumladan chet ellardagi filiallarini tashkil etish asosida boradi.

Davlatlararo darajada integratsiya davlatlar iqtisodiy birlashmalarining shakllanishi hamda iqtisodiy siyosatlarning kelishuvi asosida amalga oshadi. Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning asosiy shakllari quyidagilar:

- erkin savdo hududlari. Bu iqtisodiy integratsiyaning eng oddiy shakli bo'lib, uning doirasida qatnashuvchi mamlakatlar o'rtasidagi savdo cheklashlari bekor qilinadi. Erkin savdo hududlarining tashkil etilishi ichki bozorda milliy va xorijiy tovar ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi raqobatni kuchaytirib, bu bir tomondan, milliy ishlab chiqaruvchilarning bankrot bo'lishi xavfini kuchaytirsa, boshqa tomondan ishlab chiqarishni takomillashtirish va yangiliklarni joriy etish uchun rag'bat

yaratadi. Bunga Yevropa erkin savdo uyushmasi va MDH mamlakatlari o'rtasidagi o'zaro bitim misol bo'la oladi;

- bojxona ittifoqi. Iqtisodiy integratsiyaning bu shakli erkin savdo hududlarining faoliyat qilishi bilan birga yagona tashqi savdo tariflari o'rnatishni va uchinchi mamlakatga nisbatan yagona tashqi savdo siyosati yuritishni taqozo qiladi. Yevropa Ittifoqi (EI) bojxona ittifoqiga yorqin misoldir;

- to'lov ittifoqi. Bu milliy valyutalarning o'zaro erkin almashuvini va hisob-kitobda yagona pul birligining amal qilishini ta'minlaydi. Yevropa hamjamiyati, Janubiy-Sharqiy Osiyo va MDH mamlakatlari uchun to'lov ittifoqi pirovard maqsaddir;

- umumiy bozor. Bu iqtisodiy integratsiyaning ancha murakkab shakli bo'lib, uning qatnashchilariga erkin o'zaro savdo va yagona tashqi savdo tarifi bilan birga kapital va ishchi kuchining erkin harakati hamda o'zaro kelishilgan iqtisodiy siyosat ta'minlanadi. Bunga Yevropa iqtisodiy ittifoqi yoki Yevropa umumiy bozorini misol qilib keltirish mumkin. Uning doirasida barcha boj to'lovlari va import me'yori (kvota)lari bekor qilinadi, boshqa mamlakatlardan Yevropa bozoriga tovarlar kirishi bir xil tartibga solinadi, pul mablag'lari va ishchi kuchining chegaradan erkin o'tishi ta'minlanadi hamda umumiy muammolarni hal etishda yagona siyosat o'tkaziladi;

- iqtisodiy va valyuta ittifoqi. Bu davlatlararo iqtisodiy integratsiyaning eng oliy shakli hisoblanadi. Bunda iqtisodiy integratsiyaning barcha qarab chiqilgan shakllari umumiy iqtisodiy va valyuta-moliyaviy siyosat o'tkazish bilan birga uyg'unlashadi.

Xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonini obyektiv tavsifdagi bir qator omillar taqozo qiladiki, ularning ichidan quyidagilar asosiy o'rinni egallaydi:

- xo'jalik aloqalarining baynalminallashuvi va globallashuvi;
- xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi;
- umumjahon fan-texnika revolyutsiyasi;
- milliy iqtisodiyot ochiqligining kuchayishi.

Integratsiya jarayonlarini rag'batlantiruvchi asosiy omillardan biri - milliy

iqtisodiyot ochiqlik darajasining oshishidir. Ochiq iqtisodiyotning o'ziga xos belgisi bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- mamlakat iqtisodiyotining jahon xo'jalik munosabatlari tizimiga chuqur kirishganligi;
- tovarlar, kapital, ishchi kuchining mamlakatlararo harakati yo'lidagi to'siqlarning kamaytirilishi yoki to'liq bartaraf etilishi;
- milliy valyuta konvertatsiyasining ta'minlanganligi.

Shunday qilib, integratsiya milliy darajadagi iqtisodiy o'sish jarayonlarining o'zaro birikishi orqali tavsiflanib, buning natijasida yagona xo'jalik organizmi shakllanadi. Real hayotda bir vaqtning o'zida integratsiyalashuv va integratsiyalashuvdan qaytishdan iborat ikki tendensiya amal qiladi. Bundan tashqari, ba'zi bir sabablarga ko'ra turli mamlakatlardagi integratsiyaning turli elementlari bir xilda rivojlanmaydi. Shimga ko'ra, integratsiyaning quyidagi turlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- qat'iy (bir tomonlama nafli) integratsiya. Bu turdagi integratsiya tashqi tavsif holatlari bilan shartlangan bo'lib, mazkur jarayonlardan ba'zi mamlakatlar naf ko'ruvchi hisoblansa, boshqa birlari donor hisoblanadi;

- moslashuvchan (ikki tomonlama nafli) integratsiya. Bu turdai integratsiyada har bir mamlakat bir vaqtning o'zida ham donor, ham naf ko'ruvchi hisoblanadi. Davlatlararo iqtisodiy integratsiyaning rivojlanishida quyidagi bir qator shart-sharoitlarning mavjudligi ta'sir ko'rsatadi:

- integratsion aloqaga kirishayotgan mamlakatlarning iqtisodiy taraqqiyot jihatidan bir xil darajada bo'lishi hamda bir turdagi xo'jalik tizimlariga ega bo'lishi;

- ularning hududiy jihatdan yaqinligi, yagona mintaqada joylashganligi va umumiy chegaraga egaligi;

- ularning tarixan tarkib topgan va yetarli darajada mustahkam iqtisodiy aloqalarga egaligi;

- iqtisodiy manfaatlar va muammolarning umumiyliigi hamda ularni hal etishda birgalikdagi harakatning samaradorligi va h.k

Xulosalar.

Xalqaro iqtisodiy integratsiya global iqtisodiy landshaftni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu integratsiyaning qurilishi, tuzilishi va ob'ektiv asoslari xalqlar o'rtasida yaqinroq hamkorlik va muvofiqlashtirishni rivojlantirishga qaratilgan. Ramkalar va kelishuvlarni o'rnatish orqali savdo va investitsiyalar uchun to'siqlar kamayadi, bu esa yanada integratsiyalashgan global bozorni yaratadi. Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning ob'ektiv asoslari u taqdim eta oladigan potentsial imtiyozlarga asoslanadi. Bozorga kengroq kirish, miqyos iqtisodlari va ixtisoslashuvni rag'batlantirish orqali integratsiya samaradorlik, mahsuldorlik va iqtisodiy o'sishga olib kelishi mumkin. U davlatlarga o'zlarining qiyosiy ustunliklaridan foydalanish, raqobatbardoshlikni oshirish va fuqarolarning turmush darajasini yaxshilash imkoniyatlarini taqdim etadi.

Foydanilgan adabiyotlar

1. Shodmonov Sh.Sh., G'afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). 2021y.-756 b.
2. Paul Krugman. "International Economics: Theory and Policy", 11th edition, 2018.
3. O'lmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi: Darslik. - 2020
4. Ataniyazov J.X. Xalqaro moliya munosabatlari. Darslik. / J.X.Ataniyazov, E.D.Alimardonov; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2014. – 432 b.
5. Olimova R.E O'zbekiston va xalqaro moliya tashkilotlar o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarni rivojlantirish masalalari.